

Dr hab. Katarzyna Stępień

Katedra Antropologii Filozoficznej i Filozofii Prawa
Wydział Filozofii
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

**Recenzja rozprawy doktorskiej p. mgr Katarzyny Waliczek
pt. *Pojęcie wartości życia człowieka w wybranych koncepcjach
etyki utylitarystycznej i personalistycznej (Kraków 2022)***

Recenzowana rozprawa doktorska p. mgr Katarzyny Waliczek została przygotowana pod kierunkiem ks. prof. UPJP2 dr hab. Grzegorza Hołuba na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie, obejmuje 198 stron, a dotyczy stosunku wybranych koncepcji utylitaryzmu i personalizmu do życia ludzkiego, jego początku i końca.

I. Przedmiot i cel rozprawy

Przedmiotem analiz w rozprawie są wybrane prace przedstawicieli współczesnego utylitaryzmu, m.in. D. Benatar, J. McMahana, D. Parfita, P. Singera, C. Stronga, J. Thomson, M. A. Warren oraz dostępne w języku polskim i angielskim opracowania etyki utylitarystycznej odnośnie do wartości życia ludzkiego na wczesnym etapie rozwoju, życia z dysfunkcją, jak również w horyzoncie jego końca. Autorka sięga do źródeł etyki utylitaryzmu, myśli J. Benthama i J. S. Milla, by zrekonstruować filozoficzne założenia współczesnych poglądów na wartość życia człowieka. Stara się również ukazać teoretyczne i praktyczne konsekwencje utylitaryzmu w obszarze antropologii filozoficznej i bioetyki.

Drugim obszarem zainteresowania Autorki jest myśl personalistyczna w obszarze etyki i bioetyki, czerpiąca z metafizyki klasycznej i antropologii filozoficznej uzasadnienia i argumenty dla swych rozstrzygnięć.

Analizy ujawniają punkty sporne w rozumieniu człowieka, jego życia i działania. Autorka usiłuje zrekonstruować metafizyczne źródła rozumienia człowieka jako osoby opartego na paradygmacie substancjalnym, w nawiązaniu do definicji osoby Boecjusza, rozwijanej i uzupełnianej następnie przez średniowiecznych i współczesnych antropologów, etyków i bioetyków. Substancjalny paradygmat osoby jest przywoływany przez Autorkę jako przykład adekwatnego i integralnego ujęcia ludzkiej natury, jednoczącej w sobie aspekt biologiczno-materialny i duchowy. W tym ujęciu człowieka jako osoby-indywidualnej

KSH

substancji natury rozumnej Autorka dostrzega potencjał do dyskusji z zakładaną w etyce utilitarystycznej koncepcją osoby jako centrum wyższych funkcji psychicznych.

Celem pracy jest ukazanie „zderzenia” dwóch etyk w kwestii uznania (personalizm) bądź negacji (utilitaryzm) wartości życia ludzkiego. Autorka ujawnia to zderzenie poczynając od najogólniejszych ujęć teorii bytu, przez antropologię filozoficzną, a właściwie metafizykę człowieka, do szczegółowych dziedzin etyki i bioetyki. Sięga także do filozofii prawa ze względu na znaczenie i praktyczny wymiar współczesnej doktryny międzynarodowej ochrony praw człowieka. Schematyzm tego sporu jest problematyczny, oba konkurencyjne ujęcia etyczne sięgają bowiem do kategorii osoby, jednak paradygmat substancjalny wiąże wymiar osobowy ze sposobem bytowania człowieka (z istnieniem osobowym – *esse personale* u K. Wojtyły), zaś paradygmat funkcjonalistyczny osobę redukuje do określonych działań i funkcji poznawczo-świadomościowych, pomijając aspekt ontyczny ludzkiego bytowania. Autorka ukazuje prymat paradygmatu substancjalnego nad ujęciem funkcjonalistycznym w aplikacji do rozstrzygania współczesnych sporów etycznych i bioetycznych.

Przedmiotem rozprawy jest zatem rozumienie człowieka, jego osobowego statusu bytowania ujawniającego się w osobowym działaniu. O ile dla metafizycznego i etycznego personalizmu, do którego sięga Autorka rozprawy, status bytowy człowieka-osoby jest niezmienny i nieutralalny (w pracy ukazany jest on pod postacią przyrodzonej godności osobowej człowieka), co przekłada się na koncepcję bezwzględnej wartości - świętości życia ludzkiego, o tyle utilitaryzm koncentruje się na pewnych wybranych fenomenach z życia ludzkiego, absolutyzując je jako konieczne warunki jakości życia w jego aspekcie głównie biologicznym. Brak tych warunków przekładać się ma na życie nie warte przeżycia, dalszego rozwijania czy społecznej ochrony. Przekłada się to na postulaty legalizacji aborcji, eutanazji i wspomaganego samobójstwa. Autorka wiąże płaszczyznę metafizyczno-antropologiczną z etyczną wskazując na fakt bycia człowiekiem-osobą i posiadania pierwotnej, nieredukowalnej godności. Osoba ludzka jako najwyższa w relacji do świata przyrody postać bytu posiada nieodłączną godność, wrodzoną i niezbywalną, która jest źródłem moralnej powinności. Z uwagi na fakt rozpoznania godności ludzkiej formułuje się normę personalistyczną. Autorka ukazuje za polskimi personalistami powinnościotwórczy charakter godności osoby ludzkiej wyrażany w akcentowanej przez lubelskich personalistów etycznych formule: *persona est affirmanda propter se ipsam*. Afirmacja, jaka należy się osobie ze względu na nią samą, dotyczy jej jako celu i kresu relacji wszystkich wartości, nie zaś tylko poszczególnych, wybranych jej właściwości czy działań. Konkretny sposób afirmacji wymaga poznania struktury bytowej osoby i odpowiadających jej rzeczywiście dóbr (tu zachodzi związek etyki

z antropologią filozoficzną). Integralną normę moralności działania stanowi wyrastająca z samej struktury bytowej człowieka i całą tę strukturę przenikająca osobowa godność.

Argumentacja obu tytułowych stanowisk wokół wartości i godności życia ludzkiego, jego początku i naturalnego końca, stanowi główny przedmiot zainteresowania i specjalizacji Autorki, zaś zagadnienia metafizyczne, antropologiczne czy historycznofilozoficzne stanowią ogólny i teoretyczny kontekst dla podejmowania szczegółowych problemów filozofii praktycznej w obszarze etyki i bioetyki oraz praw człowieka i praw dziecka.

Problematyka pracy jest zatem bardzo bogata i ambitna, obejmuje zagadnienia zarówno metafizyczne i antropologiczne (natura bytu ludzkiego, relacja natura – kultura), jak i etyczne (godność jako norma moralności), bioetyczne (legalizacja aborcji, eutanazji, wspomaganego samobójstwa) i filozoficznoprawne (prawo do życia vs. inne prawa), oraz szereg kwestii medycznych. Autorka w szeregu wartościowych uwag dotyka również społecznego i kulturowo-cywilizacyjnego kontekstu poszanowania życia ludzkiego, jak i konsekwencji postaw przeciwnych życiu i antynatalistycznych.

II. Struktura rozprawy i ocena formalna

Oceniając rozprawę w aspekcie formalnym należy wskazać cechy pozytywne:

po pierwsze, zgodność treści pracy z jej tematem określonym w tytule. Cel pracy został jasno postawiony – było nim ukazanie pojęcia wartości życia w etyce utylitarystycznej i personalistycznej – i cel ten został osiągnięty.

Po drugie, praca ma przejrzystą strukturę: zawiera pięć rozdziałów: pierwszy, dotyczący źródeł bioetyki utylitarystycznej, drugi – źródeł bioetyki personalistycznej, trzeci zawierający analizy na temat wartości życia w bioetyce utylitarystycznej, czwarty na temat wartości życia w personalizmie bioetycznym. Pracę zwieńcza krótki rozdział piąty na temat życia jako wartego czy niewartego przeżycia. Proporcje pomiędzy poszczególnymi rozdziałami są nieco zachwiane na niekorzyść zwłaszcza rozdziału drugiego o bioetyce personalistycznej. Praca zawiera wstęp i podsumowanie oraz bibliografię.

Wstęp i podsumowanie zawierają konieczne elementy. Sześciostronnicowy wstęp obejmuje: cel, omówienie struktury i treści rozprawy, opis metod, brakuje zaś omówienia stanu badań i wykorzystanej literatury. Autorka ukazuje we wstępie dynamiczną sytuację w medycynie i technologii, których rozwój generuje nowe problemy i pytania o wartość życia ludzkiego, szczególnie w sytuacji formułowania zasady zastąpienia coraz większej ilości

działań ludzkich przez technologię. Podkreśla, iż gwałtowny rozwój medycyny wpływa na jej coraz większe możliwości ratowania życia, ale i wywołuje nowe dylematy. W podsumowaniu Autorka zestawia wydobyte w pracy wątki, w szczególności stosunek obu stanowisk etycznych wobec wartości życia ludzkiego. Niezwykle cenne metodologicznie są wprowadzenia i podsumowania do rozdziałów i paragrafów. Autorka panując nad bogatym materiałem, poprzedza kolejne analizy, jak i stara się wydobyć wnioski z już przeprowadzonych analiz, dokonuje syntez i porównań, co pozwala czytelnikowi śledzić tok wywodów. Jednocześnie obok sygnalizowanych metod: analitycznej, porównawczej, syntetycznej, daje się dostrzec zabiegi sprowadzania do absurdu konfrontowanych tez, wyjaśniania metafizycznego, a także wykazywanie konsekwencji teoretycznych i praktycznych postulowanych rozstrzygnięć etycznych i bioetycznych.

Co do zauważonych usterek w opracowaniu redakcyjnym pracy:

Mimo wyraźnych starań i niewątpliwych wysiłków włożonych w staranną redakcję pracy, które są widoczne, Doktorantka nie ustrzegła się usterek w redakcji dość obszernej rozprawy. Zauważa się w szczególności literówki, błędy stylistyczne, niewłaściwie użyte odmiany wyrazów, powtórzenia myśli lub dosłownych sformułowań (np. s. 31-32). Przypisy – mimo widocznych wysiłków włożonych w ich redagowanie – nie zostały ujednolicone w całości pracy, stąd dostrzegamy różne zapisy tytułów i podtytułów, wydawców, kursyw, niekiedy stosowane są skróty dz. cyt., zaś nie występują skróty tamże (w większości cały zapis z poprzedniego przypisu jest powtarzany w całości, albo w skrócie), i zob. czy zob. tamże, na korzyść por., który to skrót powinien być używany dla porównania odmiennych stanowisk. Imiona są raz rozpisane, raz w inicjale. Brakuje rozbudowania przypisów i szerszej dyskusji w nich.

Praca w większości została zilustrowana koniecznymi odnośnikami i przypisami, i mimo, że jest ich w pracy 336, w niektórych miejscach ich brakuje. Mimo dużej ich ilości są strony pracy nieudokumentowane odnośnikami i przypisami, znajdujemy też w przypisach zapowiedzi wykorzystania danej pracy, ale później nie jest to wprost wykazane. Niekiedy Autorka przywołuje cytaty, jednak nie towarzyszą temu stosowne przypisy, co również należałoby poprawić w kolejnej redakcji rozprawy. Dostrzec można też błędy interpunkcji, niewłaściwe użycie kursyw, podkreśleń źródeł internetowych, powtórzenia słów, różne kroje czcionek, i in. (rezygnuję tu z wyliczania dokładnego, licząc, że kolejna redakcja usunie te techniczne usterki).

Co do poprawności zapisów bibliograficznych w przypisach, zapisy na ogół są starannie sporządzone, ujednolicone i uporządkowane, niemniej można zgłosić kilka

zastrzeżeń: brak tłumaczy, brak podtytułów, braki w redakcji naukowej prac zbiorowych, niejednolite stosowanie lub w ogóle rezygnację ze skrótów, błędy interpunkcji, przecinki kursywą, mała litera na początku przypisów. Niektóre te uwagi odnoszą się również do zapisów w bibliografii.

Co do bibliografii, przeważa literatura etyczna i bioetyczna – zgodnie ze specjalizacją Autorki, brakuje zaś oparcia rozprawy w większym stopniu na tekstach z teorii bytu i metafizyki człowieka, szczególnie w rozdziale drugim pracy, w którym Autorka analizuje personalizm metafizyczny, etyczny i bioetyczny. Jest to zadanie bardzo trudne przy historycznej wielości koncepcji osoby, jak i współczesnych nurtów personalistycznych. Wybór właściwego opracowania klasyfikującego te nurty (może autorstwa ks. bp. I. Deca) byłby istotny przy ponownej redakcji pracy – już z przeznaczeniem dla jej publikacji. Zauważa się niedostateczną reprezentację i wykorzystanie artykułów z monografii ukazujących panoramę stanowisk ważną dla realizacji rozprawy, np. *Błąd antropologiczny, Dusza – Umysł – Ciało, Spór o naturę ludzką, Spór o początek i koniec życia ludzkiego, Wokół antropologii Karola Wojtyły, Kim jest człowiek? Współczesne debaty antropologiczne*. Pozwalam sobie je przywołać, gdyż monografie te ukazują dyskusję między realizmem metafizycznym a dawnymi i współczesnymi nurtami w antropologii, co być może mogłoby pomóc w precyzyjniejszej rekonstrukcji metafizycznej koncepcji człowieka-osoby. Ponieważ Autorka dyskutuje w rozprawie z redukcijnymi koncepcjami człowieka (m.in. naturalizmem, funkcjonalizmem), warto byłoby sięgnąć do A. Gudańca obszernej pracy: *U podstaw jedności bytowej człowieka: Studium z metafizyki osoby*, gdzie została uwypuklona jedność bytu ludzkiego i *esse personale*, oraz do Z. Pańpucha książki *Spór o cielesność* (nt. kategorii organizmu w antropologii). Ważne są prace J. Norkowskiego o medycznych kryteriach śmierci mózgowej i stanie wegetatywnym, nie przywołane w rozprawie.

Literatura wymieniona w przypisach i w bibliografii jest jednak obszerna, ale przy tym nie dość uporządkowana. Bibliografia została podzielona na: 1) teksty źródłowe, książki naukowe, rozdziały w monografiach i artykuły zebrane w antologiach, 2) artykuły w czasopismach naukowych, 3) źródła internetowe, 4) inne. Wydaje się, że ten pierwszy zbiór obejmuje prace bardzo różne, bez żadnej hierarchii ich ważności. Być może bardziej czytelny byłby podział na źródła, opracowania, literaturę pomocniczą?

Mimo powyższych usterek w redakcji pracy można stwierdzić, że Autorka wykazuje się znajomością warsztatu naukowego w stopniu zadowalającym.

Na korzyść rozprawy trzeba zaliczyć dobry styl: w większej części została napisana poprawnie od strony językowej, jasnym, przejrzystym językiem, co nie jest łatwe w sytuacji łączenia tak wielu dziedzin i czynienia wyboru z tak bogatej problematyki.

III. Ocena merytoryczna rozprawy

Celem rozprawy było ukazanie pojęcia wartości życia ludzkiego w interpretacji wybranych koncepcji etyki utylitarystycznej i personalistycznej. W pierwszym rozdziale została zanalizowana etyka utylitarystyczna i zrekonstruowana zakładana u jej podstaw koncepcja człowieka jako osoby, którą Autorka identyfikuje jako naturalistyczną i funkcjonalistyczną. Doktorantka uwypukla zasady etyczne utylitaryzmu, postulującego unikanie cierpienia (szkody) i zwiększanie szczęścia (przyjemności). Rozdział drugi dotyczy antropologicznych źródeł personalizmu bioetycznego. Przywołano w nim metafizyczne rozumienie człowieka jako osoby w paradygmacie substancjalnym, który jednak poza hasłowym przywołaniem definicji Boecjusza i wyrażeniem trafnego przekonania o potrzebie odwołania się do metafizyki, nie został głębiej zanalizowany. Autorka koncentruje się na specyfice ludzkiej natury osobowej, zaś, poza drobnymi uwagami, wydaje się pomijać fundamentalne znaczenie aktu pierwszego w bycie, którym jest istnienie – w przypadku człowieka – osobowe, niematerialne. Nie zagłębia się również w implikacje płynące z Boecjańskiej definicji osoby, zwłaszcza z ujęcia w niej substancjalności-podmiotowości ludzkiej osoby (zob. P. Jaroszyński, *Kultura: dramat natury i osoby*), których wydobyć pomogłoby w argumentacji za szczególną wartością życia ludzkiego. Niemniej jednak Autorka zмага się imponująco dzielnie z aparaturą pojęciową metafizyki człowieka, by wydobyć realistyczne rozumienie człowieka jako bytu osobowego, w którym to ujęciu m.in. podkreśla się proporcjonalność aktów wtórych (ludzkich działań osobowych) do pierwszego aktu bytowego, jakim jest niematerialne istnienie (*esse personale*). Autorka nie wchodzi w metafizyczną strukturę bytu ludzkiego, jak również w porządek jej odkrywania i uzasadniania – niepomiernie wydłużyłoby to analizy, choć może pomogłoby zrozumieć trudności, w jakie wklajają się redukcyjne koncepcje człowieka (czy to dokonujące negacji elementu duchowego w strukturze bytu ludzkiego – redukcja ontyczna, czy to tylko będące niezdolnymi do jego poznawczego ujęcia – redukcja epistemologiczna, zob. artykuły S. Kamińskiego z dziedziny metodologii różnych typów antropologii). Antropologiczny kontekst pozwala na ukazanie zasad personalizmu etycznego, a w szczególności zasady szacunku dla godności osobowej

człowieka. Autorka ma świadomość polisemii kategorii godności, spośród różnych jej znaczeń (teologicznego, psychologicznego, społecznego itd.), wydobywa głównie jej sens etyczny i filozoficznoprawny, dokonując jej charakterystyki (przyrodzona, nienabywalna, niezbywalna, niestopniowalna, nieutralna, , równa, powszechna). Pozwala to zaproponować projekt bioetyki personalistycznej.

Kolejny etap analiz – w trzecim i czwartym rozdziale – dotyczy propozycji rozumienia wartości życia w bioetyce utylitarystycznej i w personalizmie. Autorka wskazuje na kolizję zasady jakości życia i zasady świętości życia, oraz ich aplikację do konkretnych problemów aborcji, eutanazji i samobójstwa wspomaganego. Bioetyka utylitarystyczna relatywizując bycie osobą m.in. do zdolności spełniania aktów poznawczych i świadomych wyróżnia przed-osobowy i po-osobowy etap życia człowieka, postuluje dopuszczalność etyczną legalizacji powyższych zjawisk, szczególnie w sytuacji identyfikacji danego życia jako niewartego przeżycia czy kontynuowania. Bioetyka personalistyczna, poruszając się w paradygmacie substancjalnym osoby, neguje możliwość występowania w człowieku stanu przed- czy po-osobowego i argumentuje przeciwko etycznej dopuszczalności procedur aborcji, eutanazji i samobójstwa wspomaganego jako niedających pogodzić się z przyrodzoną godnością osoby ludzkiej. Analizy dotyczą także bogatej problematyki medycznej, w tym różnych chorób i dysfunkcji, w której Autorka jest bardzo biegła, dostrzega wielość kontekstów niepełnosprawności od jej doświadczania, wewnętrznego przeżywania, przez odbiór społeczny i potrzebę solidarności. Protestuje przeciwko utopijnej próbie eliminacji wszelkiej dysfunkcyjności, stygmatyzacji, ale i radykalnej próbie wyodrębniania dysfunkcyjności od normy. A jednocześnie podkreśla równość w statusie ontycznym bycia osobą ludzką, całością-zupełnością substancjalną, duchowo-cieleśną jednością, tożsamym podmiotem istnienia-życia i działania, przy jednoczesnym zachodzeniu różnic w uposażeniu przypadłościowym poszczególnych osób.

Ostatni rozdział dotyczy podsumowania różnic obu stanowisk w rozumieniu osoby ludzkiej i wartości życia, oraz wyzwań stojących przed personalizmem bioetycznym. Autorka wykorzystuje tu dane filozofii praw człowieka, ukazując zwłaszcza nieuprawnione rozszerzanie ich zakresu przedmiotowego na działania, które nie realizują dobra. Przywołuje tu więc klasyczny sens prawa jako przyporządkującego do realnego obiektywnego dobra osoby. Pozwala to wskazać na granice w wykorzystaniu doniosłej kategorii praw człowieka do ujmowania działań skierowanych w istocie przeciwko ich podmiotowi. Wśród wyzwań stojących przed personalizmem bioetycznym Autorka wymienia problem kontroli człowieka

nad własną śmiercią, w tym właśnie próbę uczynienia go elementem doktryny podmiotowych praw-rozszeceń człowieka, oraz niechęć do metafizycznego rozumienia człowieka jako osoby.

Podsumowując tę część recenzji trzeba stwierdzić, że mimo drobnych usterek w przedstawieniu szczególnie zamierzonych wątków metafizyczno-antropologicznych koncepcja rozprawy jest spójna i uzasadniona, jak i zadowalająco zrealizowana. Dotyczy zagadnienia – patrząc choćby od strony praw człowieka – najważniejszego, bo istnienia-życia ludzkiego, będącego przedmiotem podstawowej inklinacji prawa naturalnego, najważniejszym prawem podmiotowym i zarazem wartością konstytucyjną domagającą się bezwarunkowej ochrony. Zarazem także – ze względu na przygodność i potencjalność życia ludzkiego – będącego obowiązkiem oraz zadaniem człowieka i przedmiotem troski wspólnot ludzkich. Autorka podejmuje zagadnienia ważne, aktualne, dyskutowane ciągle, jak i sygnalizuje nowe kierunki rozwoju tej problematyki. Novum i oryginalność pracy można dostrzec w oparciu szczegółowych i praktycznych kwestii bioetycznych na ogólnej teorii człowieka jako osoby, co zgodne jest z postulatami metodologicznego uporządkowania nauk o człowieku od najogólniejszych do szczegółowych i praktycznych, jak również w wyborze problemów bioetycznych, prezentacji ich spornych interpretacji i rozstrzygnięć, oraz w próbie ukazania ich racji i konsekwencji. Jednocześnie rekomenduję pracę do publikacji po uwzględnieniu uwag i podpowiedzi recenzentów oraz członków Rady, oraz po dokonaniu dodatkowej koniecznej adjustacji i korekty redakcyjnej.

IV. Wniosek recenzji

W podsumowaniu recenzji rozprawy doktorskiej p. mgr Katarzyny Waliczek nt. *Pojęcie wartości życia człowieka w wybranych koncepcjach etyki uutilitarystycznej i personalistycznej*, stwierdzam z przyjemnością, że spełnia ona ustawowe wymogi (Dz. U. z 2014 r., poz. 1853; Dz. U. 2018, poz. 1668, art. 187) i wnoszę wniosek do Rady o dopuszczenie p. mgr Katarzyny Waliczek do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Lublin, 26 maja 2022

KATARZYNA STYPIEŃ
KATOLICKI UNIWERSYTET
LUBELSKI JANA PAWŁA II
Katedra Antropologii Filozoficznej
i Filozofii Prawa
Al. Raclawickie 14, 20-950 Lublin